

TASAVVUF TARİHİ LİTERATÜRÜ VE YAPAY ZEKA PERSPEKTİFLERİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR İNCELEME

Ali İhsan KILIÇ *

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma Makalesi, **Geliş Tarihi:** 16 Kasım 2024, **Kabul Tarihi:** 18 Aralık 2024, **Yayın Tarihi:** 31 Aralık 2024, **Atf:** Kılıç, Ali İhsan. "Tasavvuf Tarihi Literatürü ve Yapay Zeka Perspektifleri: Karşılaştırmalı Bir İnceleme". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Özel Sayı: Yapay Zeka ve İlahiyat: Yeni Paradigmalar Aralık 2024): 233-258.

DOI: 10.33415/daad.1586543

Article Information

Article Types: Research Article, **Received:** 16 November 2024, **Accepted:** 18 December 2024, **Published:** 31 December 2024, **Cite as:** Kılıç, Ali İhsan. "The Literature of Sufi History and Artificial Intelligence Perspectives: a Comparative Study". *Journal of Academic Research in Religious Sciences* 24/3 (Special Issue: Artificial Intelligence and Theology: New Paradigms, December 2024): 233-258.

DOI: 10.33415/daad.1586543

Öz

Bu çalışmada, tasavvuf tarihi literatürü üzerinden yapay zeka modelleri olan ChatGPT ve Gemini'nin performansları değerlendirilmiştir. Sosyal bilimler alanındaki çalışmaların, doğrudan ölçülebilir boyutları olduğu gibi yoruma dayalı yönleri de bulunduğundan, bu çalışmada nesnel ölçüm yapılmasını mümkün kılan literatür odaklı bir yaklaşım benimsenmiştir. Yapay zeka modellerinin performansını test etmek amacıyla, literatürün farklı yönlerine odaklanan on soru belirlenmiştir. Belirlenen sorular, bağımsız beş alan uzmanı tarafından geçerlilik açısından değerlendirilmiş ve ardından modeller aynı IP adresi ve cihaz üzerinden test edilmiştir. Yanıtlar, bağımsız araştırmacılar tarafından doğruluk, metin kurgusu, özgünlük, detaylandırma ve kavram kullanımı gibi kriterler üzerinden 1 ile 10 arasında puanlanarak

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye, ihsan.kilic@kocaeli.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0002-5638-6948 / Asst. Prof., Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Sufism, Kocaeli, Türkiye, ihsan.kilic@kocaeli.edu.tr, Orcid: orcid.org/0000-0002-5638-6948.

değerlendirilmiştir. Modellerin performansı, her bir soru bağlamında analiz edilerek karşılaştırmalı bir şekilde incelenmiş; yüksek başarı gösterdikleri ve eksiklik gösterdikleri alanlar tespit edilmiştir. Elde edilen genel başarı düzey ortalamalarından hareketle modellerin tasavvuf literatürü araştırmalarındaki imkanları ve sınırlılıkları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tasavvuf Literatürü, Sûfî Biyografisi, Yapay Zeka, ChatGPT, Gemini.

The Literature Of Sufi History And Artificial Intelligence Perspectives: A Comparative Study

Extended Abstract

This study aims to evaluate the academic performance of artificial intelligence (AI) models, ChatGPT and Gemini, by focusing on Sufi historical literature. The research adopts an approach that facilitates objective measurement in social science studies while also considering interpretive elements. The evaluations based on ten questions related to Sufi historical literature aim to test the performance of AI models using objective criteria. In this context, scoring was performed with the contributions of five independent field experts, and the results highlighted which areas each model excelled in and where they were weaker in academic terms.

The main goal of the study is to compare the performance of the ChatGPT and Gemini models in response to questions about various aspects of Sufi literature, evaluated according to criteria such as accuracy, text construction, originality, elaboration, and concept usage. For this purpose, questions related to Sufi literature were formulated and posed to both AI models. The responses obtained were scored by subject matter experts on a scale from 1 to 10, and the evaluated results were visualized in graphical tables. Furthermore, the justifications for the scores given for each evaluation criterion shed light on the research findings.

During the data collection phase, ten questions were asked of the ChatGPT-4.0 and Gemini models regarding different aspects of Sufi literature. The questions posed were as follows: 1. What are the factors influencing the formation of Sufi literature? 2. What are the earliest works in Sufi historical literature? 3. Can Sufi historical literature be classified? 4. What are the main features of Sufi historical literature? 5. Have the works within Sufi historical literature influenced each other? 6. What is the chronological order of biographical works within Sufi historical literature? 7. Is the number of Sufis mentioned in each work within Sufi biographical literature known? 8. Are there criteria for determining the names included in works of Sufi biography literature? 9. Can works focusing on Sufi biography be classified by periods and topics? 10. When were the earliest academic studies on Sufi historical literature conducted?

The responses to the questions were analyzed objectively, considering related literature and within the framework of the expert scoring scale. The consistency among the evaluations of the researchers was tested using the Intraclass Correlation Coefficient (ICC) method. The obtained ICC value indicated a high level of consistency, increasing the reliability of the scores. This enabled a more objective depiction of the successes and shortcomings of each model based on their literature-based performance.

The study particularly analyzed fundamental academic skills of AI models, such as accuracy and text construction. ChatGPT outperformed Gemini with average scores of 6.92 in accuracy and 6.96 in text construction. Gemini's performance

was evaluated lower, with an accuracy score of 5.08 and a text construction score of 4.86. Additionally, ChatGPT demonstrated superior performance in terms of originality and creative thinking capacity, with an average score of 6.44, while Gemini scored 5.16. In terms of elaboration and concept usage, both models showed certain limitations. Although ChatGPT provided highly accurate answers, it did not offer sufficient depth in elaborating on the topics. In terms of word count, both models performed similarly; however, Gemini's responses contained more irrelevant words and categorical classifications, indicating that Gemini was less effective in text construction. Furthermore, both models performed moderately in terms of concept usage, falling short of creating extensive and comprehensive texts. The study revealed that, while AI models have the potential for Sufi literature, they need further development for deeper and more comprehensive text construction. In particular, the models need to effectively utilize conceptual structures and elaborate texts more accurately within specialized fields like Sufism. ChatGPT performed above average (6.45 out of 10), while Gemini's performance was lower (5.10 out of 10).

In conclusion, despite the increasing use of AI systems in academia, this study found that these systems are still not sufficient for deeper analyses and text generation based on literature and field knowledge. Especially in specialized areas like Sufism, it is emphasized that the information provided by AI systems must undergo validity checks. This study highlights both the potential of AI systems and the current limitations and reliability issues they face.

Keywords: Sufism, Sufi Literature, Sufi Biography, Artificial Intelligence, ChatGPT, Gemini.

Giriş

Sosyal bilimlerde yapay zekâ (YZ) uygulamaları, araştırma süreçlerini dönüştürerek araştırmacılara yeni analiz yöntemleri ve bakış açıları sunmaktadır. Büyük veri analitiği, doğal dil işleme ve sosyal ağ analizi gibi teknikler, sosyal bilimler alanındaki karmaşık veri yapılarını anlamlandırmayı kolaylaştırır ve geniş kapsamlı, dinamik analizlere olanak tanır.¹ Ancak, bu uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte, YZ algoritmalarının doğruluğu ve üretilen bilginin potansiyeli üzerinde etik kaygılar da doğmaktadır. Verilerin sınırlı olması, tarihsel süreçte üretilen ve kendi içerisinde belirli bir örgüye sahip olan literatürün belirli tanımlamalara ve ölçeklendirmelere dayalı olarak seçmece bir biçimde okunmasına yol açma olasılığını güçlendirmekte, bu durum YZ modelleri aracılığıyla üretilen bilgiyi tartışmalı hale getirmektedir.²

¹ Priya Raman, "The Transformative Role of AI in Social Science Research | Uniathena" (Erişim 15 Kasım 2024).

² Emilio Ferrara, bu durumu veri yanlışlığı şeklinde tanımlar: "Veri yanlışlığı, makine öğrenimi modellerini eğitmek için kullanılan veriler temsili olmadığında veya eksik olduğunda ortaya çıkar ve yanlış çıktılara yol açar. Bu, veriler yanlış kaynaklardan toplandığında veya veriler eksik olduğunda, önemli bilgiler eksik olduğunda veya

Sosyal bilimlerde YZ kullanımı, araştırmacıların yalnızca teknolojik becerilerini değil, aynı zamanda etik standartları benimsemelerini gerektirir. Zira bu alanlarda üretilmiş verilerle çalışan YZ modelleri, araştırmacılara ilgili konuya dair bir perspektif sunmakta, burada yeterli düzeyde kapsam ve güvenlik kriterleri sağlanmadığında ortaya çıkan sonuç mevcut literatürün de manipülatif bir biçimde yeni çalışmaları yönlendirme ihtimalini içermektedir.³ YZ'nin sosyal bilimlerdeki etkisi, özellikle geleneksel metodolojilerin dönüşümünde kendini gösterir. YZ sayesinde büyük veri setleri üzerinde geniş kapsamlı analizler yapılabilir. Bu tür bir genişleme, araştırmacıların daha karmaşık ve kapsamlı veri analizleri yapmalarına olanak tanır; ancak aynı zamanda, YZ algoritmalarının doğru ve önyargısız sonuçlar verebilmesi için sağlam bir veri altyapısına ve dikkatle yönetilen algoritmalara ihtiyaç vardır.⁴

Sosyal bilimlerin diğer branşları kadar temelde ilâhiyat daha özeldir ise tasavvuf gibi alanlarda kullanılan YZ tabanlı araçların, hem otantik dinî bilgiyi sağlamada hem de daha alt alanlarda üretilen yorum faaliyetlerini doğru, güvenli ve tutarlı bir şekilde değerlendirmesi, hem toplumsal hem de akademik sorumluluk olarak öne çıkar.⁵ Bundan dolayı YZ'nin sağladığı ölçeklenebilirlik ve veri

hatalar içerdiğinde meydana gelebilir. Öte yandan algoritmik yanlılık, makine öğrenimi modellerinde kullanılan algoritmaların çıktılarında yansıyan içsel yanlılıkları olduğunda ortaya çıkar. Bu, algoritmalar yanlı varsayımlara dayandığında veya karar almak için yanlı ölçütler kullandığında ortaya çıkabilir. Kullanıcı yanlılığı, yapay zeka sistemlerini kullanan kişiler kendi yanlılıklarını veya önyargılarını bilinçli veya bilinçsiz olarak sisteme soktuklarında ortaya çıkar. Bu, kullanıcılar yanlı eğitim verileri sağladıklarında veya sistemle kendi önyargılarını yansıtan şekillerde etkileşime girdiklerinde ortaya çıkabilir." Emilio Ferrara, "Fairness and Bias in Artificial Intelligence: A Brief Survey of Sources, Impacts, and Mitigation Strategies", *Sci* 6/1 (Mart 2024), 2.

³ Yapay zekanın üniversitelerde kullanımının neden ve sonuçlarını, zarar ve fayda diyebileceği üzerinden ele alan ve etik kaygılara işaret eden bir çalışma için bkz. Muhammad Abbas vd., "Is it harmful or helpful? Examining the causes and consequences of generative AI usage among university students", *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 21/1 (2024), 10.

⁴ Ruoxi Xu vd., "AI for social science and social science of AI: A survey", *Information Processing & Management* 61/3 (2024), 4.

⁵ Yapay zekanın literatür bazlı kullanımında sağladığı faydalarla birlikte, literatür önerisi ve özetleme için doğrudan büyük dil modellerine güvenmenin, güvenilir olmayan makalelerin ve ilgili bilgilerin üretilmesi riski nedeniyle şu anda mümkün olmadığı unutulmaması gerektiği vurgulanmaktadır. Xu vd., "AI for social science and social science of AI", 4. Bir diğer çalışma ise, yapay zekanın belirli anahtar kelime taratmaları üzerinden metinler üretme ve özetleri yeniden ifade etme yetkinliğini inceleyerek, yapay zekânın akademik metin oluşturma süreçlerindeki başarısını değerlendirmiş; bu modellerin özetleri "paraphrasing" yoluyla yeniden ifade ederken orijinallik düzeyinin düşük olduğunu, ancak soru yanıtlamada verdiği yanıtların daha özgün nitelikte olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, yapay zekânın akademik literatür oluşturma

işleme gücü, araştırmacıların daha geniş bir dijital veri ağından yararlanmasına imkân sağlarken, bu verilerin farklı kavrama ve yorumlama metodolojilerine sahip yorum geleneklerinin eğilimlerini yansıtmada doğruluğu sürekli olarak sorgulanmaktadır. Bu kapsamda YZ, tasavvuf çalışmalarının akademik yönünde, özellikle metin analizinde yeni kapılar açmaktadır. Bu alana dair metinlerin incelenmesinde YZ tabanlı büyük veri analizleri ve doğal dil işleme (NLP) teknikleri, tarihî kaynakların analiz edilmesini ve karşılaştırmalı çalışmaların yapılmasını kolaylaştırmaktadır.⁶ YZ, özellikle geniş tasavvuf külliyatındaki sûfi deyişlerinden, biyografik anlatılara, oradan terminolojik farklılıklara kadar mevcut bilgi dağarcığını daha sistematik biçimde değerlendirme imkânı sağlamaktadır.

Bu alanda YZ, hem kaynakların kapsamlı analizini kolaylaştırırken, hem de araştırma metodlarında daha farklı ve yeni yaklaşımlar geliştirme fırsatı sunmaktadır. Örneğin, metinlerdeki söylem analizleri veya kaynaklar arası benzerlik incelemeleri, YZ sayesinde daha objektif ve hızlı bir şekilde yapılabilmektedir. Ancak, YZ'nin bu alanın kültürel ve dini zenginliğini tam anlamıyla yakalayamama riski de göz önünde bulundurulmalıdır; algoritmalar, metinlerdeki nüansları her zaman tam anlamıyla kavrayamayabilir. Bu nedenle, İslam araştırmaları bağlamında YZ tabanlı analizlerin henüz geleneksel analiz yöntemlerini destekleyici bir rol üstlenmesi öngörülmektedir. Zira YZ'nin doğruluğu ve tarafsızlığı, genel anlamda dinî ilimlerde daha özeldir ise tasavvuf gibi disiplinlerde özel bir öneme sahiptir. Çünkü veri kaynaklarında mevcut olan tarihsel veya kültürel önyargılar, YZ algoritmaları tarafından pekiştirilebilir. Dolayısıyla, YZ modelleriyle yapılan analizlerin etik ve metodolojik yönden dikkatli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, YZ'nin kaynak metinlerdeki kavram ve doktrinlere dair

süreçlerini hızlandırma potansiyelini ortaya koymakta ve insan müdahalesine duyulan ihtiyacı azaldığı bir süreç öngörmektedir. Bu çalışma, yapay zekânın geldiği noktayı göstermesi açısından çarpıcı bir örnek teşkil etmektedir. Ömer Aydın - Enis Karaarslan, "OpenAI ChatGPT Generated Literature Review: Digital Twin in Healthcare", *Emerging Computer Technologies* 2 2 (2022), 30.

⁶ NLP, bilgisayarların insan dillerinde yazılmış ifadeleri veya kelimeleri anlamasını sağlamaya çalışan bir Yapay Zeka ve Dilbilim dalıdır. Kullanıcının işini kolaylaştırmak ve bilgisayarla doğal dilde iletişim kurma isteğini tatmin etmek için geliştirilmiştir. Bu konunun kullanım alanları ve çalışma sistemi hakkında bkz. Diksha Khurana vd., "Natural Language Processing: State of the Art, Current Trends and Challenges", *Multimedia Tools and Applications* 82/3 (2023), 3713-3744.

getirdiği bulgular, akademik topluluk içinde eleştirel bir süzgeçten geçirilmelidir.

Biz de buradan hareketle bu çalışmada belirli ölçüde nesnel bir test zemini sağlayacağını ön gördüğümüz tasavvuf literatürünü konu edindik. Tasavvuf literatürünün çeşitli yönlerini soruşturan sorular sormak suretiyle daha yaygın kullanılan YZ uygulamaları ChatGPT ve Gemini'nin verdikleri cevapları karşılaştırdık. Ortaya çıkan cevapları alanda uzman beş akademisyenin beş temel metin analiz yöntemi üzerinden puanlamasıyla değerlendirdik. Sonuçları her bir farklı değerlendirme kriteri için puanlayarak grafikler üzerinde gösterdik. Ayrıca her bir soru altında verilen cevapları değerlendirmek suretiyle puanlamanın gerekçesi hakkında bilgi verdik. Böylece bu çalışmada YZ uygulamalarının mevcut durumda tasavvuf alanı için akademik anlamda bir örneklem üzerinden ne tür imkanlar barındırdığını göstermeye çalışırken, potansiyel problemlere ve mevcut durumdaki yetersizliklere de dikkat çektik.

1. Araştırmanın Yöntemi

238 | db

Araştırmada yapay zeka modellerine sorular yöneltilmiş, ChatCPT-4.00 (OpenAI) ve Gemini (Google YZ Programı) modellerinin verdiği cevaplar, case study yönteminin temel ilkeleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. Araştırma tasarımında, sorulan soruların olabildiğince objektiflik ve açıklık niteliklerine sahip olmasına dikkat edilmiş, bağımsız araştırmacıların değerlendirme yapması için nesnel bir puanlama ölçeği oluşturulmuştur. Veri toplama kısmında, YZ uygulamalarına sorular yöneltilmiş ve bu sorulara verilen yanıtlar kaydedilmiştir. Değerlendirme sürecinde araştırmacılar, her yanıt alandaki literatürü konu edinen çalışmalar çerçevesinde değerlendirerek belirlenen kriterlere göre puanlamışlardır. Araştırmacıların değerlendirmelerindeki puanlama ve analizlerin, değerlendiriciler arası tutarlılık testiyle uyumluluğu ölçülmüştür. Ortaya çıkan verinin analizinde, niceliksel analiz yöntemine başvurulmuş, araştırmacıların verdiği puanlar üzerinden istatistiksel analiz yapılmıştır.

1.1. Verilerin Analizi

Yapay zeka modellerinin verdikleri cevaplar, bağımsız araştırmacılar tarafından doğruluk, metin kurgusu, özgünlük, detaylandırma ve kavram kullanımı kriterleri çerçevesinde 1 ile 10 puan aralığında değerlendirilmiştir. Araştırmanın güvenilirliğini sağla-

mak amacıyla değerlendiriciler arası tutarlılık testi (Intraclass Correlation Coefficient, ICC) uygulanmış ve yöntemin belirlediği değer aralığı (0-1) temel alınmıştır. Analizlerin ortalamasının 0,61-0,80 arasında olduğu tespit edilerek yüksek tutarlılık düzeyinde yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmacıların verdikleri puanların ortalamaları alınarak istatistiksel olarak analiz edilmiş ve sonuçlar grafiksel tablolarla görselleştirilmiştir. Puanlamaya esas kriterlerin cevaplara uygulanmasıyla yapay zeka modellerinin eksik, hatalı veya bağlam dışı yanıtları detaylı biçimde değerlendirilmiştir. Nihai olarak ortaya çıkan puan skalası, karşılaştırmalı analize tabi tutulmuş ve yapay zeka modellerinin başarı düzeyleri mukayese edilmiştir. Elde edilen bulgular, yapay zeka sistemlerinin performansını geliştirme ve kullanıcı deneyimini iyileştirme yönünde subjektiflik ve metodolojik iyileştirme alanlarına işaret etmiştir.

1.2. Araştırmanın Sınırlıkları

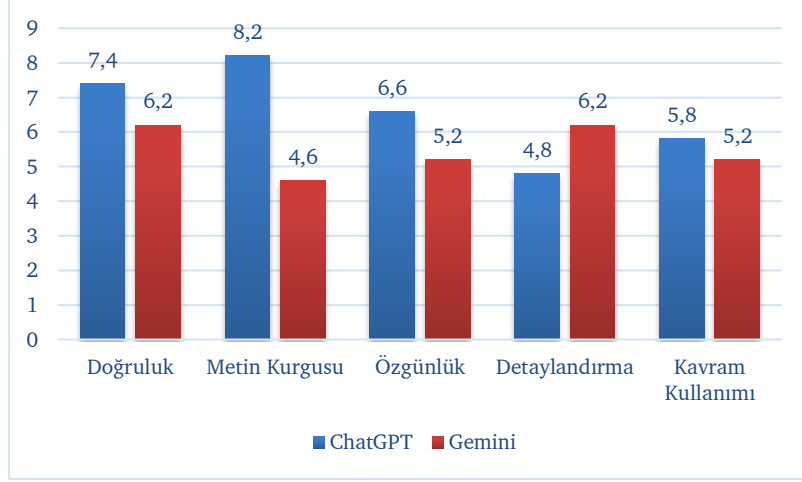
Araştırma soruları yapay zeka uygulamaları olan ChatGPT ve Gemini'nin ücretsiz versiyonları ile sınırlıdır. Araştırmada tasavvuf alanının doktrin, tarih ve kavramsal boyutları soruların merkezinde yer almamış, çalışma literatürü esas aldığı için diğer alanlar ilgili olduğu ölçüde değerlendirilmiştir. Araştırma tasavvuf tarihi literatürünü hem klasik türü eserler hem de biyografi türü eserleri ölçümede yeterli veriyi sağlayan 10 soruyla sınırlandırılmıştır.⁷ Araştırma soruları aynı gün ve aynı IP adresinden sorulan sorulara verilen cevaplarla sınırlıdır. Soruların değerlendirme kısmında 5 farklı bağımsız alan uzmanı araştırmacının değerlendirmeleri esas alınmıştır.

2. Araştırmanın Bulguları

2.1. Tasavvuf literatürünün oluşumuna etki eden unsurlar

Tablo 1: Tasavvuf literatürünün oluşumuna etki eden unsurlar nelerdir?

⁷ Tasavvuf tarihi literatürü olarak belirttiğimiz alan çok geniş bir tarihsel kesite karşılık gelmektedir. Bizim çalışmamız temelde klasik dönem tasavvuf tarihi literatürünü esas almaktadır. Klasik dönem kaynaklarını ele alan bir çalışma için bk. Ethem Cebecioğlu - Ali Çınar (ed.), *Tasavvuf Klasikleri* (Ankara: Kalem Neşriyat, 2021). Tasavvuf tarihi yazıcılığının daha geç dönem durumu hakkında detaylı bilgi için bk. Muammer Cengiz, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarihi Yazıcılığı (1910-1933)*, ed. Cengiz Gündoğdu (Ankara: İlâhiyât, 2023).

Tasavvuf literatürünün oluşumuna etki eden unsurları değerlendiren ChatGPT ve Gemini'nin verdiği cevaplar, üslup, içerik ve yapısal düzen açısından belirgin farklılıklar taşımaktadır. ChatGPT'nin metni, akademik bir makale üslubunda yazılmış olup konuyu paragraflar halinde ele alarak doğal bir akış içerisinde işlemektedir. Bu model, tasavvufun Kur'an ve hadis gibi temel kaynaklarla bağlantısını ön plana çıkarırken, tasavvufi terminolojinin ve sembolik anlatım dilinin bu temel referanslar çerçevesinde gelişimini detaylandırmaktadır. Ayrıca, Fars, Hint ve Yunan felsefesinin etkilerine dikkat çekilmiş, tasavvuf literatürünün bireysel mistik deneyimlerden yola çıkarak nasıl bir sistematik yapı kazandığı vurgulanmıştır.⁸ Öte yandan Gemini'nin metni, bilgileri daha sistematik bir düzenle maddeler halinde sunmuş ve başlıklar ile alt başlıklar kullanarak okuyucunun konuya kolay erişebilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu cevapta, tasavvuf edebiyatının oluşumunda tarikatlar ve tekkelerin kurumsal rolü ile halk kültürünün etkilerine özel bir vurgu yapılmış, sosyal ve siyasi bağlam ise daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Üslup açısından ChatGPT'nin metni, akademik yazım tarzını ve teorik boyutu ön plana çıkaran bir dil kullanırken, Gemini'nin metni sade ve açıklayıcı bir üslupla daha yalın bir içerik sunmaktadır. Ayrıca, ChatGPT'nin sonuç kısmı genel bir değerlendirme

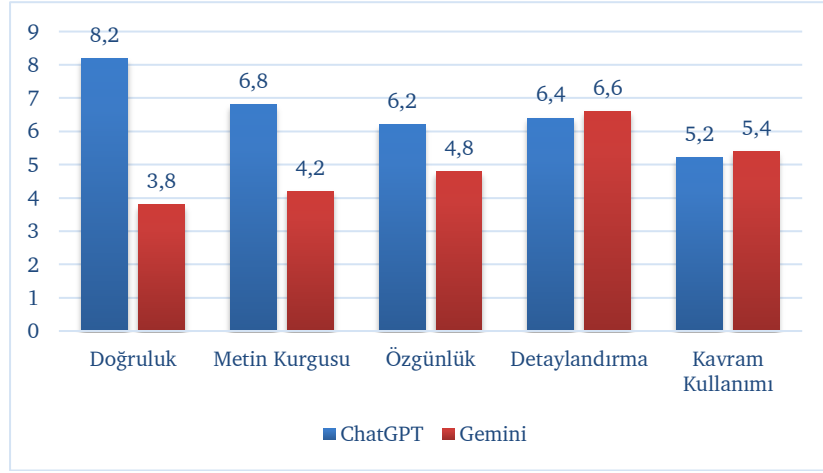
⁸ ChatGPT tarafından tasavvufun kökenlerine ilişkin ileri sürülen görüşler, alandaki bu konuyu tartışan bir çalışmanın içeriğiyle örtüşmektedir. İlgili çalışma için bkz. Hikmet Yaman, "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme", *AKADEMİK Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2016), 15-48.

ile sınırlı kalırken, Gemini kaynak önerileriyle rehber niteliği taşımaktadır. Bu bağlamda, ChatGPT analitik ve teorik içeriğiyle dikkat çekerken, Gemini sistematik ve pratik yaklaşımıyla öne çıkmaktadır.

2.2. Tasavvuf tarihi literatürünün ilk eserleri

Tablo 2: Tasavvuf tarihi literatürünün ilk eserleri nelerdir?

ChatGPT ve Gemini tarafından verilen cevaplar, tasavvuf tarihi literatürünün ilk eserlerine dair içerik ve sunum tarzı bakımından farklılıklar göstermektedir. ChatGPT'nin cevabı, tasavvufî düşüncenin ilk dönem yazılı kaynaklarını belirgin bir akademik üslup ile ele almış ve konuya sistematik bir yaklaşım getirmiştir. Eserler kronolojik bir sırayla tanıtılmış, her bir eserin tasavvuf düşüncesine yaptığı katkılar detaylı şekilde açıklanmıştır. Bu metin, sırasıyla *Kitabü'z-Zühd ve'r-rekâik*, *er-Ri'âye li hukûkullâh*, *Tabakâtü's-sûfiyye*, *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*, *er-Risâle* ve *Keşfü'l-mahcûb* isimli eserlere yer vererek, tasavvuf alanına mahsus yazılı kaynakları örneklerle zenginleştirmiştir. Bununla birlikte ChatGPT'nin verdiği cevapta tasavvuf literatürünün ilk örnekleri arasında bulunan ve sonraki literatür üzerinde güçlü etkisi olan Serrâc'ın *el-Luma'* metnine yer vermemesi önemli bir eksiklik olarak ifade edilmelidir.⁹ *Luma'* gibi temel bir eseri dahi referans göstermeyen bir modelden daha az başvuru kaynağı olan diğer tasavvuf klasiklerini dikkate almasını beklemek de mümkün görünmemektedir. Ancak genel

⁹ Serrâc'ın *el-Luma'* isimli eserinin tasavvuf tarihi literatüründeki yeri ve etkisi hakkında bkz. H. Bayram Başer, "Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslâm İlmi Olarak Tasavvuf Ya Da Fıkh-ı Bâtin", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (2010), 102-105.

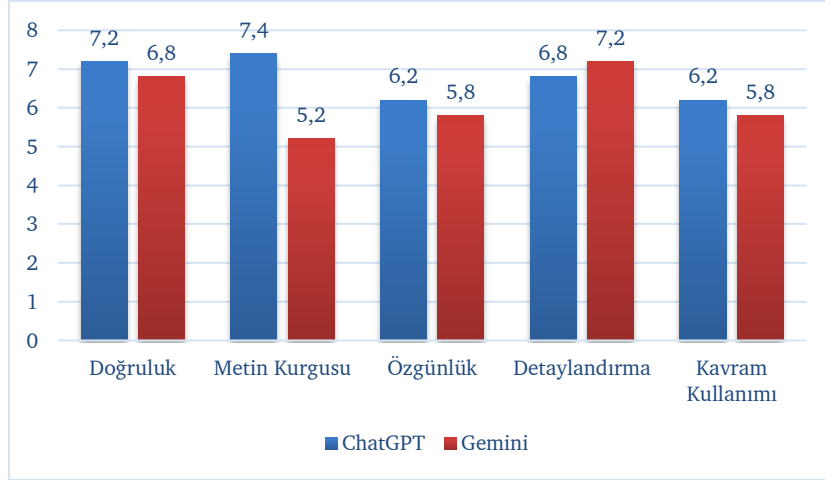
anlamda ChatGPT tasavvuf tarihi literatürünün teorik ve pratik temellerine ilişkin literatürü bir arada ele almaktadır. Gemini'nin cevabı ise daha çok tasavvufî literatürün erken dönem özelliklerine dair genel bir perspektif sunmuş, tasavvufun sözlü gelenekten yazılı kültüre geçişindeki zorlukları vurgulamıştır. Eserlerin günümüze ulaşmama ihtimali ve tasavvufun kişisel bir deneyim olması gibi hususlar, Gemini'nin değerlendirmelerini daha geniş bir bağlam içerisinde sunmasına olanak tanımıştır. Bunun yanı sıra, hadisler, sahabe sözleri ve tabiîn eserleri gibi ilk dönem tasavvufî anlayışı şekillendiren unsurlar üzerinde durulmuş¹⁰, bunlara nazaran daha geç dönem eser telif eden Muhâsibî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Harrâz gibi müellifler ise kısaca zikredilmiştir. Gemini'nin metni, kaynak önerileri ve ilgili konulara yönlendirmeler içermesiyle rehberlik işlevi görmüş, okuyucuyu daha ileri araştırmalar için alanda yazılmış ilgili literatürü önermiştir. Sonuç olarak, ChatGPT analitik ve detaylı bir akademik yaklaşımla belirgin eserleri vurgulamış, Gemini ise daha kapsayıcı bir üslupla tasavvufî literatürün gelişimindeki zorlukları ve ilk unsurları açıklamıştır. ChatGPT eser odaklı ve derinlemesine bir içerik sunarken, Gemini ise tasavvufun erken dönemine dair genel bir çerçeve çizmiştir. Bu yönüyle, Gemini'nin değerlendirmeleri eser odaklı bir yaklaşım içermemekte, bundan kaynaklı olarak sorunun temerküz ettiği hususu göz ardı etmektedir. Metin kurgusu yönünden de ChatGPT daha sistemli ve bütünlüklü bir içeriğe sahipken Gemini'nin cevapları belirli başlıklara ayrılmış, bütünlükten uzak bir görüntü sunmaktadır.

242 | db

2.3. Tasavvuf tarihi literatürünün tasnifi

Tablo 3: Tasavvuf tarihi literatürü kendi içerisinde tasnif edilebilir mi?

¹⁰ Tasavvuf literatürünün öncüsü olarak görülen eserler daha çok hadis ilimlerinin bir dalı konumunda bulunan zühd literatürüdür. Bu eserlerin tasavvuf literatürüyle ilişkisi hakkında bkz. Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İz Yayıncılık, 2006), 39-48. Zahidlikten tasavvufa geçiş sürecinde, zühd literatürünün temel kavramları, Şakîk-i Belhî'nin *Adâbü'l-ibâdât* adlı eserinde ele alınmış; onun yaklaşımları, bu eserin hâller ve makâmlar üzerine yazılmış ilk eser olarak kabul edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Tasavvuf literatürünün ilk kaynağı olarak kabul edilen bu eserle ilgili daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. M. Nedim Tan, "Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin *Âdâbü'l-ibâdât*", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (2014), 155-190.

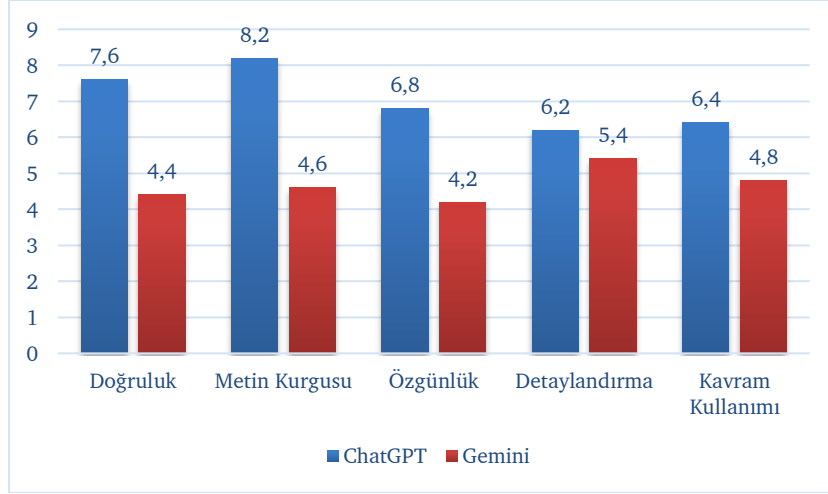
ChatGPT ve Gemini tarafından verilen cevaplar, tasavvuf tarihi literatürüne yaklaşım biçimlerinde belirgin farklılıklar sergilemektedir. ChatGPT'nin cevabı, tasavvuf literatürünü altı temel kategori üzerinden sistematik bir şekilde ele alırken, Gemini daha geniş bir perspektiften, kronolojik ve tematik tasniflere dayalı genel bir sınıflandırma sunmaktadır. Her iki yaklaşım da literatürün analizine katkı sağlamakla birlikte, hedef kitle ve üslup açısından farklı tercihler ortaya koymaktadır. ChatGPT'nin cevabı, tasavvufi literatürün içeriğini ayrıntılı bir şekilde analiz ederek biyografik eserler, teorik-felsefi çalışmalar ve pratik yönü ele alan eserler gibi türe özgü kategorilere yer vermiştir. Bu yaklaşım, literatürü disiplinler arası bir anlayışla anlamlandırmaya çalışmaktadır. Ayrıca verilen eser örnekleri, tasnifin somut temellere dayandığını göstermekte ve okuyucunun literatürün zenginliğini daha detaylı bir şekilde kavramasına olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, ChatGPT'nin cevabı, tasavvuf tarihi literatürüne yönelik akademik bir derinlik arayan okuyucular için uygun bir kaynak niteliği taşımaktadır. Öte yandan, Gemini'nin cevabı, daha genel bir tasnif yöntemi sunarak kronolojik, tematik ve diğer alternatif sınıflandırmaları öne çıkarmaktadır. Kronolojik tasnif, tasavvufun tarihsel gelişim sürecini anlamak için önemli bir zemin sağlarken, tematik tasnif ise tabakât, menâkıbnâme ve risaleler gibi türler üzerinden geniş bir bakış açısı sunmaktadır. Bunun yanı sıra, dilsel, coğrafi ve tarikata dayalı sınıflandırma önerileri, tasavvufun bölgesel ve kültürel tezahürlerini

incelemek için önemli bir yöntem olarak değerlendirilebilir.¹¹ Ancak bu cevabın daha yüzeysel bir anlatımı tercih etmesi, özellikle akademik derinlik arayan okuyucular açısından sınırlı bir katkı sunmaktadır. Üslup açısından değerlendirildiğinde, ChatGPT'nin cevabı daha akademik ve analitik bir dil kullanırken, Gemini daha çerçeveleyici ve sade bir anlatım benimsemiştir. ChatGPT'nin içerik merkezli yaklaşımı, literatürün derinlemesine incelenmesi açısından daha faydalı olurken, Gemini'nin geniş ve genel çerçevesi, konuya dair yüzeysel bilgi edinmek isteyen okuyucular için daha uygun görünmektedir. Sonuç olarak, ChatGPT'nin cevabı literatüre içerik ve işlev odaklı bir analiz sunarken, Gemini'nin cevabı daha geniş ve tematik bir çerçeve çizmiştir. Her iki yaklaşım da literatürü anlamlandırmak için farklı yöntemler önerse de ChatGPT, tasavvuf tarihi literatürüne daha akademik ve derinlemesine bir katkı sağlamaktadır.

2.4. Tasavvuf tarihi literatürünün temel özellikleri

Tablo 4: Tasavvuf tarihi literatürünün temel özellikleri nedir?

244 | db

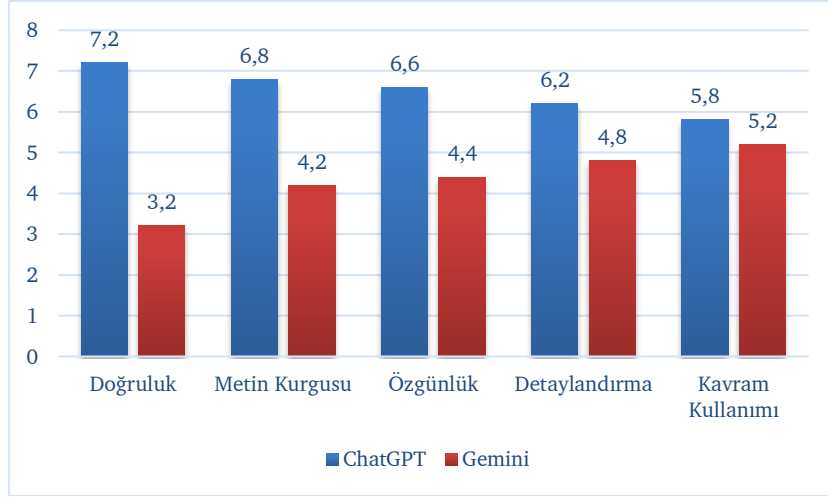
Bu soruya ilişkin ChatGPT'nin cevabı, tasavvuf literatürüne konu bazlı ve sistematik bir analiz sunarken, Gemini'nin cevabı daha sathî ve bağlam dışı konuları da içeren bir yaklaşımı benimser.

¹¹ Nitekim alandaki mevcut çalışmalarda bu türden denemeler yapılmıştır. Buna ilişkin bir örnek çalışma için bkz. Soner Eraslan, "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtü's-Sûfiyye'sindeki Sûfi Tabakaları: Bölge-Şehir Dağılımının Serencâmı ve İşaret Edilen Sûfi Havzaları", *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 549-568.

ChatGPT, tasavvuf literatürünün temel özelliklerini manevî derinlik, sembolik dil, kavramsal zenginlik, ahlakî ve eğitici içerik, biyografik yaklaşım, toplumsal etki ve felsefî derinlik gibi başlıklar altında detaylandırmıştır. Bu özellikler üzerinden yapılan analiz, literatürün kapsamını temel meseleleri etrafında sunmak şeklindedir. Ayrıca, ChatGPT'nin cevabı, tasavvuf literatürünün farklı yönlerini ortaya koyarken okura bu literatürün kompleks yapısını anlamada rehberlik etmektedir. Gemini ise tasavvuf literatürünü daha sınırlı ve bağlama özgünlük açısından daha ilgisiz temalar üzerinden ele almaktadır. Bu uygulamada, kişisel deneyim, ilahî aşk, vahdet-i vücûd, terimlerin zenginliği, ahlakî boyut, tarikatlara göre çeşitlilik ve edebi türler gibi genel temalara odaklanmıştır. Gemini'nin cevabı, tasavvufi literatürün ana hatlarını tanıtmayı amaçlamakta ve bu bağlamda daha yüzeysel bir bilgi sunmaktadır denilebilir. Bununla birlikte, verdiği ek bilgi önerileriyle okuru daha fazla araştırmaya teşvik etmeyi hedeflemektedir. Üslup açısından, ChatGPT'nin daha analitik ve ayrıntılı bir anlatımı benimsediği, Gemini'nin ise çerçeveyeyleyici ve daha sade bir dil kullandığı görülmektedir. ChatGPT'nin cevabı, akademik bir bağlamda kullanılabilecek derinlikte bilgi sunarken, Gemini daha genel bir okuyucu kitlesine hitap etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, ChatGPT'nin detaycı ve sistematik üslubu, tasavvuf tarihi literatürünü daha kapsamlı bir şekilde görmek isteyen okuyucular için uygun bir kaynak niteliği taşımaktadır. Buna karşın Gemini'nin yaklaşımı ise, temel bilgiler edinmek isteyenler için daha erişilebilir bir seçenek sunmaktadır. Sonuç olarak, ChatGPT, tasavvuf literatürünün iç kıvrımlarını daha sistematik bir biçimde işlerken, Gemini bu literatürün bazı temalarını öne çıkarılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Gemini'nin özgünlük yönü oldukça zayıf, öne sürdüğü temalar açısından oldukça sınırlıdır. Akademik ve detaylı bir analiz arayan okuyucular için ChatGPT'nin cevabı doğruluk düzeyi, metin kurgusu ve kavramsal yapısı açısından daha tatmin edici bir içerik sunmaktadır.

2.5. Tasavvuf tarihi literatürü etkileşimi

Tablo 5: Tasavvuf tarihi literatürü kapsamında yer alan eserler birbirlerinden etkilenmişler midir?

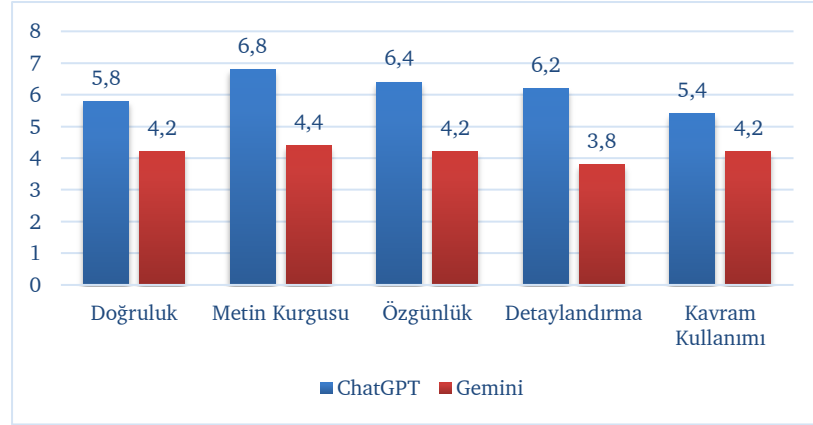

Tasavvuf literatürünün kendi içerisindeki etkileşimine ilişkin ChatGPT ve Gemini'nin yaklaşımlarını ölçmeyi hedefleyen bu soruya cevaben ChatGPT, tasavvuf tarihi eserlerindeki etkileşimleri belirli kategoriler altında ele alırken bu kategorilerde belli başlı eserlere atıfta bulunmuştur. Uygulamanın yaptığı kategoriler, okuyucunun tasavvufi literatürdeki kavramsal gelişimi, sembolik dilin kullanımı, biyografik eserler, metafizik tartışmalar ve ahlakî eğitim gibi temaları net bir şekilde kavramasına olanak tanır. Bununla birlikte örneğin İbnü'l-Arabî'nin teorik eserlerinin etkisi veya Gazzâlî'nin pratik tasavvufa katkısı gibi somut misaller büyük oranda doğru olmakla birlikte literatürü detaylandırmaktan uzaktır. ChatGPT'nin cevabı, daha sistematik ve akademik bir üsluba yakın bir çerçeve sunar. Yaptığı kategori altında kullandığı kavramlar da bağlamına uygun gözükmemektedir. Gemini'ye gelindiğinde, onun yanıtı da belirli tasnifler sunmakta fakat bu tasniflerin içeriği oldukça yalın olduğu için bilgi vermek bakımından eksikler içerir. Tasavvuf eserlerinin birbirini etkilediğini vurgularken bu etkileşim bağlamında, ustadan talebeye aktarım, tarikatların rolü ve coğrafya-tarihi koşullar gibi konulara işaret etmiştir. Ancak Gemini, bu süreçlere dair somut örnekler veya detaylı açıklamalar yerine, genel geçer malumatlara dayalı bir anlatım tercih etmiştir. Ayrıca, Mevlânâ, Yunus Emre ve Abdülkâdir-i Geylânî gibi isimleri kullanarak örneklemeye çalışsa da bu örnekler doğruluk ve açıklayıcılık açısından sınırlı kalmaktadır. Zira Gemini, *Fütûhat-ı Mekkiyye*'yi Abdülkâdir-i Geylânî'ye nispet ederek açıkça hatalı bilgi

vermiştir.¹² Netice itibariyle, ChatGPT'nin cevabı, tasavvuf tarihi literatüründeki eserlerin birbirine olan etkisini belirli tasnif içerisinde ve örneklere atıfla ele alırken verdiği örnekler sınırlı olsa da güvenilirlik açısından daha doğru bilgiler sunar. Gemini ise ortaya koyduğu tasnif yönünden oldukça yüzeysel, metin kurgusu yönünden bütünlüklü bir çerçeve sunmamıştır. Ayrıca hatalı bilgiler vermesi, Gemini'yi ihtiyatla yaklaşılması gereken bir model olarak göstermektedir.

2.6. Tasavvuf tarihi literatürü kronolojik sıralaması

Tablo 6: Tasavvuf tarihi literatürü göz önüne alındığında biyografi türü eserlerin kronolojik sıralaması nedir?

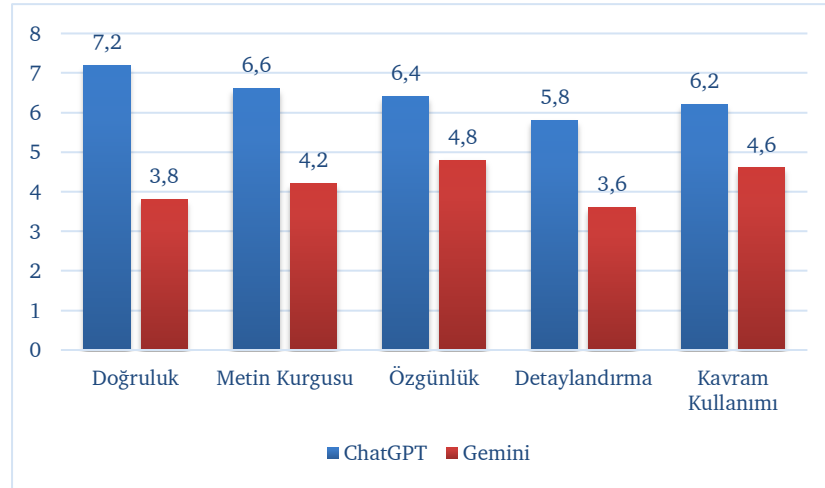
Yapay zeka modellerinin verdikleri yanıtlar karşılaştırıldığında, oldukça net bir bilgi gerektiren bu soru karşısında, Gemini'nin verdiği cevapların sorunun odağından uzak olduğu görülmüştür. Buna karşın ChatGPT'nin verdiği cevap, kronolojik sıralamayı doğrudan sunarak, tasavvuf biyografilerinin gelişim sürecini daha doğru ve sistemli bir şekilde ortaya koymuştur. Uygulama, her bir eserin yazarı, içeriği ve dönemiyle ilgili net açıklamalar yaparak, tarihsel sıralamayı doğrudan ve açık bir şekilde sunmaktadır. Bu yaklaşım, okuyucunun konuyu anlamasını kolaylaştırırken, tasavvuf literatüründeki biyografik eserlerin birbirini nasıl takip ettiğini açıkça gösterir. Ayrıca, ChatGPT'nin metni, belirli eserlerin nasıl birbiri

¹² Abdülkâdir-i Geylânî'ye nispet edilen *Fütûhu'l-gayb* isminde bir eseri vardır. Ancak eserin farklı isimlendirmelerine dair Gemini'nin ileri sürdüğü şekilde bir bilgiye mevcut literatürde rastlanmamıştır. Nihat Azamat, "Fütûhu'l-Gayb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996).

üzerine inşa edildiği ve birer kaynak olarak nasıl işlev gördüğüne dair bilgi de sağlamaktadır. Bununla birlikte ChatGPT'nin yer vermediği eserler de bulunmaktadır. Örneğin İbnü'l-Cevzî'nin *Sıfatü's-safvesi*, Herevî'nin *Tabakâtı* gibi bu alanda öne çıkan eserlere atıfta bulunmazken, *Sefînetü'l-Evliyâ*¹³ isimli eseri Molla Câmî'ye nispet etmiştir. Gemini'nin metni ise daha tematik bir yaklaşımdan yola çıkarak tasavvuf biyografilerinin sıralanması üzerine çeşitli yorumlarda bulunmuş ve kesin bir kronolojik sıralama yerine, dönemsel bir çerçeve sunmuştur. Gemini, biyografik eserlerin kronolojik sıralamasının net olamayabileceğini belirtmekte ve tasavvufun farklı tarikatlar ve gelenekler arasındaki çeşitliliğinden kaynaklanan farklılıkları vurgulamaktadır. Ayrıca, tarikatlar ve tekil örnekler üzerinden, bu tür eserlerin önemini ve farklı dönemlerdeki etkilerini anlatmaktadır. Ancak kronolojik bir tasnif yapmak yönünden oldukça yetersiz kalmıştır. Buna karşın ChatGPT'nin metni, ilmî bir üsluba daha yakın olup yaptığı tarihsel sıralama da daha net ve doğrudan analizler sunar. Gemini bu soru ölçeğinde ciddi derecede yetersiz kalmıştır.

2.7. Sûfî biyografilerinde sûfî sayısı

Tablo 7: Sûfî biyografilerini esas alan literatürde her bir eserin ele aldıkları sûfî sayısı bilinmekte midir?

¹³ Bu eser Dârâ Şükûh'a ait olup, 1640'ta kaleme alınmıştır. Naimur Rahman Farooqi, "Dârâ Şükûh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

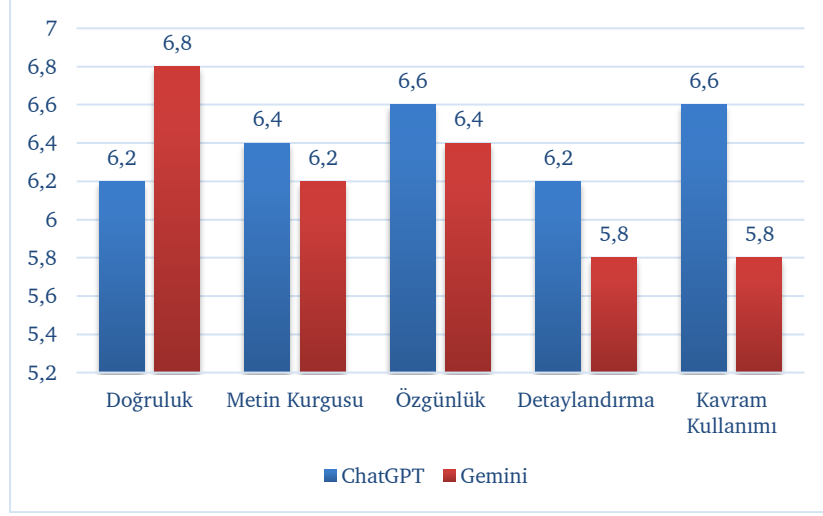

Yapay zeka modellerinin bilgi düzeyini ölçmeyi hedefleyen bu soruya ChatGPT'nin cevabında, tasavvuf biyografilerini esas alan literatürde her bir eserin ele aldığı sûfi sayısının belirgin olduğu vurgulanırken, bu sayılar da belirli eserler üzerinden örneklendirilmektedir. Her eserin içeriği hakkında bir sayı zikredilmekte, fakat sayılar yaklaşık olarak verilmektedir. Küsurrattaki farklılıklar dikkate alınmazsa, ChatGPT'nin verdiği rakamlar doğru sayılabilir.¹⁴ Genel itibarıyla ChatGPT'nin her bir eserin içerik kapsamı hakkında somut bilgiler sunma amacını taşıdığı söylenebilir. Örnekler üzerinden yapılan açıklamalar, eserlerin biyografik içeriğiyle ilgili bilgi edinmeyi kolaylaştırmak için gayet özlü ve anlaşılırdır. Gemini'nin cevabında ise, benzer bir konuyu ele alırken, tasavvuf biyografilerinde her eserde ele alınan sûfi sayısının kesin olarak belirlenemeyeceği savunulmaktadır. Bunun gerekçeleri arasında eserlerin çeşitliliği, kaybolmuş eserler ve kapsam farklılıkları gibi unsurlar sıralanır. Gemini, daha çok genel bir değerlendirme yaparak, tasavvuf biyografilerinin sınırlı sayıdaki örneğiyle ilgili somut bilgiler sunmak yerine, biyografi eserlerinin yapısal ve içeriksel özelliklerine yönelik daha esnek bir bakış açısı sergilemektedir. Ayrıca, çalışmaların detaylı bir şekilde nasıl yapılabileceği ve bu konuda nasıl daha fazla bilgi edinilebileceği hakkında önerilerde bulunur. Sonuç olarak, ChatGPT'nin yaklaşımı daha doğrudan ve eserlere özgü sayılar üzerinden ilerlerken, Gemini'nin yaklaşımı daha genel bir perspektife dayanmakta ve biyografik içeriklerin zenginliğine dair belirsizlikleri yansıtmaktadır. ChatGPT'nin verdiği bilgiler, özellikle özgül eserler hakkında daha somut ve net veriler sağlarken, Gemini ise kendisine yöneltilen sorunun odak noktasından uzaklaşmakta, bağlam dışı tasnifler önererek özgün herhangi bir içerik sunmamaktadır.

2.8. Sûfi biyografisini belirlemede kriterler

Tablo 8: Sûfi biyografisini ele alan literatürün eserlerinde yer verdiği isimleri belirleme hususunda kriterler bulunmakta mıdır?

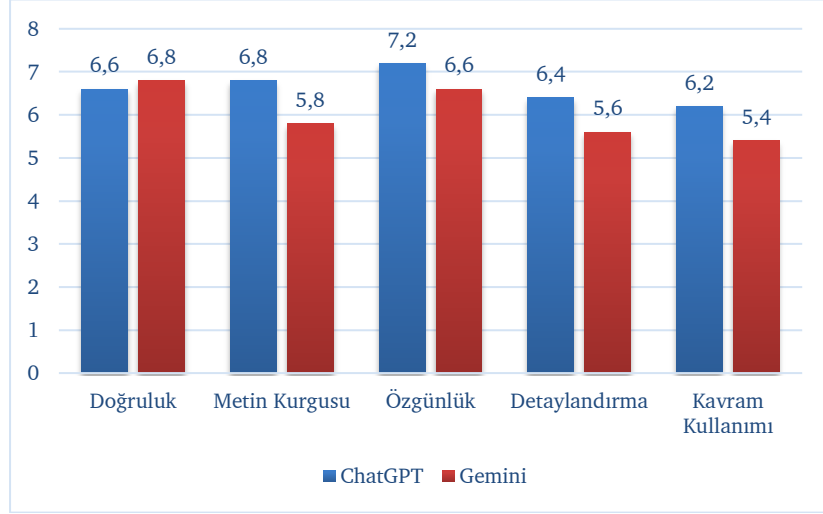
¹⁴ ChatGPT, *Tabakâtü's-Sûfiyye'*de yaklaşık 100, *Hilyetü'l-Evliyâ'*da yaklaşık 650, *Tezkiretü'l-Evliyâ'*da 72, *er-Risâle'*de – her ne kadar bu eserin biyografi türü olarak kabul edilmediğini belirtse de- yaklaşık 80 sûfinin geçtiği bilgisini verir. *Tabakâtü's-Sûfiyye'*de 105, *Tezkiretü'l-Evliyâ'*da 72 ve *er-Risâle'*de 83 sûfiye yer verildiği göz önüne alınırsa verilen rakamlar gerçeğe oldukça yakındır. Reşat Öngören, "Tabakat (Tasavvuf)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010); Reşat Öngören, "Tezkiretü'l-Evliyâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012); Süleyman Uludağ, "er-Risâle", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008).

İki yapay zeka cevabını karşılaştırdığımızda, her birinin sūfî biyografilerindeki isim seçim kriterlerini ele alış biçimlerinde belirgin farklar bulunmaktadır. ChatGPT, sūfî biyografilerinde yer alan isimlerin seçilmesinde dikkate alınan kriterleri daha kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır. Ancak belirlenen kriterlerden bir kısmı oldukça muğlak kalmakta, tam olarak temellendirilememektedir. Örneğin, manevî makam, ahlakî özellikler, kerametler ve tasavvufî tecrübeler gibi faktörler üzerinden bir çözümleme yapılmaya çalışılmış, fakat buradaki başlıklarda nesnel bir ölçü sunulmamıştır. ChatGPT, konuya sistematik bir yaklaşım sunma gayesiyle, bu şekilde bir tasnif denemesi yapmış gözükmektedir. Diğer yandan, Gemini'nin cevabı, sūfî biyografilerinde yer verilen isimlerin seçilmesinde tarikat bağlılığı, tasavvuf tarihine etkisi, kerametler, eser ve yazıları gibi kriterleri belirlemiştir. Bu yönüyle ChatGPT'ye göre daha tutarlı bir tasnif önerisinde bulunmuş fakat, her bir kriterin ayrıntılarına inilmediğinden yapılan tasnifin güvenilirliğini test etme imkanı olmamıştır. Gemini, kriterlerin farklı bağlamlarda nasıl değişebileceğini vurgulayarak daha esnek bir yaklaşım sunar. Bu iki yapay zekâ arasındaki en belirgin fark, ChatGPT'nin daha derinlemesine bir analiz yaparak çeşitli faktörleri detaylandırırken, Gemini'nin daha yüzeysel ve genel hatlarla değerlendirme yapmasıdır. ChatGPT'nin cevabı akademik bir perspektife daha yakın iken, Gemini'nin cevabı tasnif açısından daha doğru ancak detaylandırma bakımından eksiklikler taşır.

2.9. Dönem ve konularına göre bölümlenme

Tablo 9: Sûfî biyografisini ele alan eserler kendi içerisinde dönem ve konuları açısından sınıflandırılabilir mi?

Bu soru özelinde yapay zeka modellerinin yanıtları karşılaştırıldığında, ifade tarzı, ele alınan temalar ve sınıflandırma yöntemleri bakımından belirgin farklılıklar göstermektedir. ChatGPT'nin cevabı, sûfî biyografi literatürünü tarihsel bir süreç olarak ele alırken, sûfî biyografilerinin genel bir yapısal sınıflandırmasını sunuyor. Bu sınıflandırma, döneme göre -Erken Dönem, Orta Dönem ve Geç Dönem- kategorilere ayrılarak her dönemin tasavvufî odak noktalarına dair bilgi veriyor.¹⁵ Burada, her dönemin özel olarak ele alındığı ve sûfî biyografilerinin tematik anlamda hangi konulara odaklandığı ayrıntılı bir şekilde açıklanıyor. ChatGPT diğer bir yünden ise sûfî biyografilerinin içeriksel yönlerine odaklanarak, her dönemin tasavvuf düşüncesine katkılarını ve biyografik literatürün

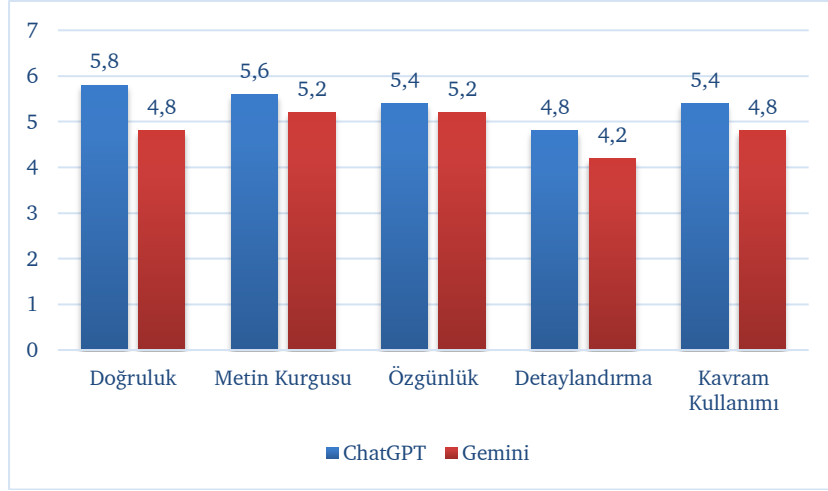
¹⁵ Tasavvuf tarihini dönemlendirme faaliyetleri kapsamında farklı denemeler ve yaklaşımlar mevcut literatür için de geçerlidir. Bu kapsamda kendinden önceki literatürü tartışan ve yeni bir öneri de bulunan çalışma için bkz. Ekrem Demirli, "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi", *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* II/4 (2016), 1-29. İslam felsefesi, kelim ve tasavvufu kapsayacak şekilde İslam düşüncesi tarihini, "Klasik Dönem", "Yenilenme Dönemi", "Muhasebe Dönemi" ve "Araştırmalar Dönemi" olmak üzere temelde dört bölümde ele alan bir dönemlendirme önerisi için bkz. İbrahim Halil Üçer, "İslam Düşünce Tarihi için Bir Dönemlendirme Önerisi" (İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022).

döneme özgü biçimlerini ele alıyor. Ayrıca, eserlere dair referanslar vererek, akademik bir bağlamda bu eserlerin önemini vurguluyor. Bu bakış açısı, sūfî biyografilerinin tarihsel bir perspektiften, her dönemin ilmî ve kültürel yapılarıyla nasıl şekillendiğini göstermek amacı gütmektedir. Gemini ise biyografi türü eserleri, dönem, konu ve diğer olmak üzere temelde üç kategoride ele alır. Bu kategorilerin her birinin altında yeni başlık önerilerinde bulunur. Örneğin konu bazlı kategoride tabakât eserleri, menâkıbnâmeler, tarikat tarihleri, biyografik ansiklopediler gibi farklı temalara odaklanılmakta, farklı telif türlerini dikkate alarak bir sınıflandırma yapılmaktadır. Ayrıca, yazarı ve hedef kitlesi gibi faktörler üzerinden de biyografik eserlerin farklılıkları ele alınmaktadır. İki modelin cevaplarının birbirinden en önemli farkı, ChatGPT'nin dönemsel ve tematik açıdan daha fazla detay sunması, belirli eserlerin tarihsel evrimini izleyerek tasavvuf düşüncesinin gelişimi ve dönemlendirilmesi üzerinde durmasıdır. Öte yandan, Gemini'nin cevabı ise, biyografilerin içeriksel ve biçimsel açıdan daha geniş bir yelpazede ele alınmasına olanak tanır. Burada sadece eserlerin tarihsel gelişimine odaklanılmamakta, diğer yapısal ve tematik faktörler üzerinden de bir analiz yapılmaktadır. Gemini'nin tasnifi ve verdiği örnekler bazen çok genel bazen oldukça spesifik olabilmektedir. Bu sebeple metin kurgusu bakımından bağlam yönü daha zayıf bir görüntü sunar. Sonuç olarak, her iki yaklaşım da sūfî biyografilerini farklı açılardan ele almakta, ancak ChatGPT'nin cevabı tarihsel bir perspektiften, ikinci yapay zekanın cevabı ise tematik ve içeriksel açıdan daha geniştir denilebilir. Programlara yöneltilen soru, mevcut literatürü yorumlamayı hedeflediğinden dolayı her iki modelin cevaplarında özgün yönler bulunmaktadır.

252 | db

2.10. Tasavvuf tarihi literatürü üzerine yapılan akademik çalışmalar

Tablo 10: Tasavvuf tarihi literatürü üzerine yapılan en erken akademik çalışmalar ne zaman yapılmıştır?

İki yapay zeka cevabını karşılaştırdığımızda, her birinin tasavvuf tarihi literatürüne yönelik yaklaşımlarında belirgin farklar ortaya çıkmaktadır. ChatGPT, özellikle Batılı ve İslam dünyasında yapılan erken akademik çalışmalara dair belirli örnekler sunmaktadır. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarındaki gelişmeleri, oryantalistlerin katkılarını ve bu dönemde yapılan ilk önemli araştırmalar çerçevesinde en bilindik isimlere atıf yapar.¹⁶ Nicholson, Massignon, Fuad Köprülü ve Schimmel gibi önemli figürlerden bahsederek, bu kişilerin tasavvuf üzerine yaptıkları çalışmaları akademik bir çerçevede inceler. Bu yaklaşım, tasavvuf literatürünün tarihî gelişimi üzerine yapılan araştırmaların kapsamlı bir şekilde sunulmasına olanak tanır ve akademik bir çerçevede, alandaki öncü çalışmaları vurgular. Gemini'nin cevabı ise akademik çalışmanın niteliğini belirlemekten başlar ve tasavvuf tarihi üzerine yapılan akademik çalışmaların tarihinin karmaşık ve uzun bir süreç olduğunu belirterek, erken dönem çalışmalarının tanımının güç olduğunu vurgular. “Akademik çalışma” ifadesinin tarihsel olarak değişen anlamını ele alırken, Batılı ilginin arttığı 19. yüzyıldan itibaren yapılan araştırmalara dair genel bir değerlendirme sunar. Gemi-

¹⁶ ChatGPT, 19 ve 20. yüzyıllara atıfta bulunsa da bu tarihsel dönemde tasavvuf araştırmalarında isimleri öne çıkan oryantalistlere yer vermemiştir. Örneğin bu dönemlerde isimleri öne çıkan Edward William Lane, Edward Henry Palmer, Granville Browne, Duncan Black Macdonald vb. araştırmacılara referans yoktur. Bu anlamda özellikle İngiliz oryantalistlere odaklanan bir literatür çalışması için bkz. Süleyman Derin, *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf* (İstanbul: Küre Yayınları, 2017). Batıda yapılmış bazı önemli çalışmalar hakkında ayrıca bkz. Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, 396-409.

ni'nin yaklaşımı, Batılı oryantalistlerin katkılarından bahsetmekle birlikte, bu çalışmaların İslam dünyasında yeterince tanınmadığını belirtir ve bu tür araştırmaların hala güncellenmekte olduğunu ifade eder. Ayrıca, tasavvuf literatürüne dair derinlemesine bir analizden çok, konunun geniş perspektifte ele alındığı bir bakış açısı sunar. Bu iki cevabın farkları, ChatGPT'nin tarihî süreci daha akademik bir çerçevede ele alıp örneklerle desteklerken, Gemini'nin daha açıklayıcı ve genel bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir.

Sonuç

Tasavvuf tarihi literatürünün oluşum ve gelişim süreçleri ile birlikte kendi içerisindeki etkileşimi ve bu literatürün özelliklerini niceliksel bir araştırmaya konu eden bu çalışma, ChatGPT ve Gemini yapay zeka modellerinin yanıtlarını beş temel ölçek üzerinden değerlendirmiştir. Alanda uzman beş araştırmacının 1-10 arasında bir puan vermek suretiyle yapay zeka modellerinin başarısı olabildiğince nesnel bir biçimde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapay zeka modellerine yöneltilen soruların literatür merkezli olması da yanıtları ölçmede objektif kriterleri gözetebilme hedefiyle ilişkilidir. Yorum içerikli yanıtların göreceli değerlendirme ihtimalinin daha yüksek olması beraberinde ölçümlerin geçerlilik düzeylerinin düşmesine neden olmaktadır.

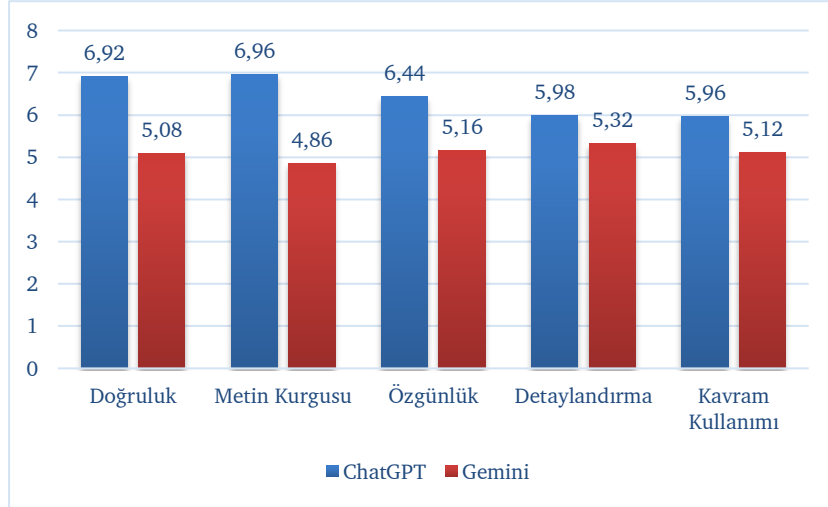
Verilen yanıtların doğruluk düzeyine bakıldığında ChatGPT on soruda ortalama 6,92 oranına sahipken, bu durum Gemini için 5,08 olarak ölçülmüştür. Modellerin verdikleri yanıtların detaylı analizlerinde belirtildiği üzere ChatGPT'nin ortaya koyduğu performans doğruluk düzeyi bakımından yükseğe yakındır. Gemini ise verdiği yanıtlarda bazen ilgisiz içerikleri taşıması, bazen de sorunun odaklandığı konudan uzaklaşarak farklı bir bağlam üretmesi nedeniyle doğruluk düzeyi daha düşük çıkmıştır. Her iki modelin de fahiş hata diye nitelenebilecek türden bilgi hatası yapması dikkat çekici bir durum olup, yapay zekanın modellerinin henüz tam olarak güvenilirlik testinden geçtiğini söylemek mümkün değildir. Bir diğer değerlendirme kriteri olan metin kurgusu, modellerin akademik seviyede metin inşa etme yeteneklerini ölçmeyi hedeflemiştir. Bu kriterdeki sonuçların ortalamalarına bakıldığında ChatGPT'nin 6,96 puan ortalamasıyla açık ara daha yüksek performansa sahip olduğu görülmektedir. ChatGPT, verdiği yanıtlarda bütünlüklü ve bağlamı gözetilen bir metin inşa ederken Gemini daha çok başlıklandırma ve kategorize etme şeklinde bir metin sunmuş-

tur. Bundan dolayı Gemini'nin metin inşa etme yönünden puan ortalaması 4,86 düzeyinde ölçülmüş olup, ChatGPT ile aralarında büyük bir fark oluşmuştur. Her iki modelin verdikleri yanıtlarda özgünlük üretebilme ve yaratıcılık yönleri de değerlendirilmiş, bu kapsamdaki ölçüm sonucunda yine ChatGPT'nin daha yüksek sonuç ürettiği anlaşılmıştır. Özgünlük yönünden ChatGPT, 6,44 puan ortalamasına sahipken, Gemini'nin bu kriterdeki ortalaması 5,16 puandır. Yapay zeka modelleri kendilerine yöneltilen soruları detaylandırma hususunda orta düzeyde bir performans sergilemişlerdir. ChatGPT her ne kadar sorulan sorulara doğruluk düzeyi yüksek cevaplar verse ve yazdığı metinler akademik yazım üslubuna yakın olsa da konuları detaylandırma hususunda aynı başarıyı gösterememiştir. Sorulara verilen yanıtlar kelime sayısı bakımından karşılaştırıldığında ChatGPT 3563 kelime kullanırken, Gemini'de bu rakam 3605'tir. Dolayısıyla her soruya verilen yanıt ortalaması ChatGPT'de 356,3 kelime iken, Gemini 360,5 olup birbirine oldukça yakındır. Ancak Gemini'nin yanıtlarında doğrudan metin inşası yerine belirli tasnif denemelerinde bulunmasından kaynaklı konuyla doğrudan ilgisi olmayan kelimeler de kullanılmıştır. Bu durum modellerin performansına yansımış, bu kriterde ChatGPT'nin ortalaması 5,98 olarak ölçülürken, Gemini'nin 5,32 olmuştur. Yine de bu ortalama Gemini'nin diğer kriterlere göre en yüksek seviyede performans sergilediğini göstermektedir. Modellerin kavram kullanımlarına bakıldığında bu kriterde de her iki modelin performansı vasat olarak ifade edilebilir. ChatGPT'nin bu değerlendirmedeki performansı ortalama 5,96 olarak ölçülmüş, Gemini'ninki ise 5,12 puan ortalamasına sahiptir. Bu durum her iki modelin de henüz alanda hacimli düzeyde metinler inşa etmekte yetersiz kalacaklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bu performans, daha gelişmiş dil işleme ve anlamlandırma yetenekleri gerektiren görevlerde sınırlı kalmalarına neden olacaktır.

Yapay zeka modellerinin hemen bütün akademik çalışma alanlarında kullanımındaki yaygınlık giderek artarken mevcut durumda nasıl performans sergiledikleri tasavvuf alanı özelinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Farklı modellerin çeşitli kriterler baz alındığında gösterdikleri başarı düzeyleri farklılaşsa da henüz bütün kriterleri yüksek güvenilirlik seviyesinde gerçekleştirebildiklerini söylemek bu çalışmanın bulgularına göre mümkün değildir. ChatGPT bu anlamda ortanın biraz üstünde (10 üzerinden 6,45) performans sergilerken, Gemini'nin başarı düzeyi genel anlamda

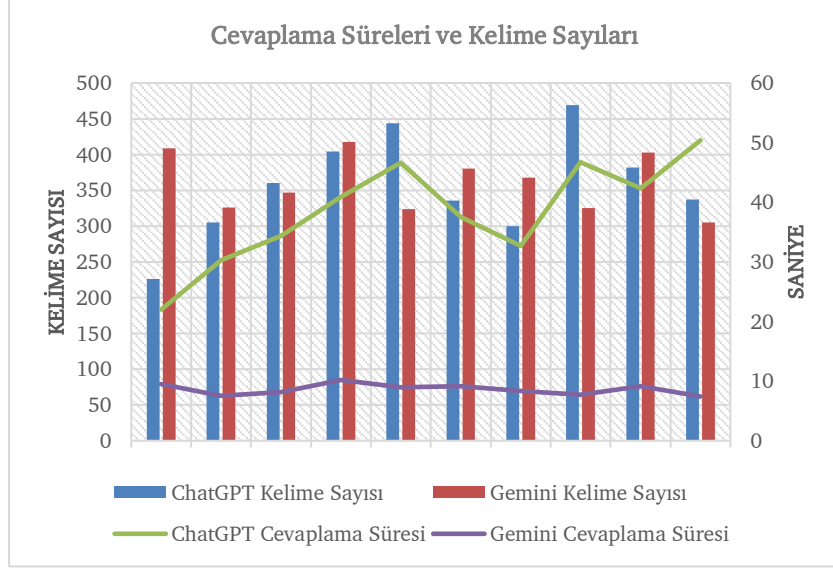
vasat bir seviye (10 üzerinden 5,10) olarak nitelenebilir. Şu aşamada yapay zeka modellerinin mevcut veriyi işleme, karşılaştırma ve analiz etme gibi özellikleri ileri düzeyde olsa da bir alana özgü kavramsal yapıyı kullanabilme, geniş kapsamlı bir metin inşa etme ve detaylandırma konularında yeterli performansa sahip olmadıkları söylenebilir. Bu nedenle bu iki model örneğinde yapay zeka sistemlerinin genel-geçer bir akademik güvenlik testini sağlayamadıkları için bu tür platformlarda üretilen bilgiye karşı ihtiyatlı bir tutum sergilemenin daha doğru olduğu ve burada sunulan bilgilerin mutlaka geçerlilik kontrolünün yapılması gerektiği anlaşılmıştır.

Tablo 11: Yapay zeka modellerinin performans genel ortalamaları

Tablo 12: Yapay zeka modellerinin kelime ve süre ortalamaları

Kaynakça

- Abbas, Muhammad vd. "Is it harmful or helpful? Examining the causes and consequences of generative AI usage among university students". *International Journal of Educational Technology in Higher Education* 21/1 (2024), 10.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İz Yayıncılık, 1. Basım, 2006.
- Aydın, Ömer - Karaarslan, Enis. "OpenAI ChatGPT Generated Literature Review: Digital Twin in Healthcare". *Emerging Computer Technologies* 2 2 (2022).
- Azamat, Nihat. "Fütûhu'l-Gayb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/259. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Başer, H. Bayram. "Serrâc'ın Tasavvufa Yaklaşımı: Bir İslâm İlmi Olarak Tasavvuf Ya Da Fıkh-ı Bâtın". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/22 (2010), 101-119.
- Cebecioğlu, Ethem - Ali Çınar (ed.). *Tasavvuf Klasikleri*. Ankara: Kalem Neşriyat, 2021.
- Cengiz, Muammer. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tasavvuf Tarihi Yazıcılığı (1910-1933)*. ed. Cengiz Gündoğdu. Ankara: İlâhiyât, 2023.
- Demirli, Ekrem. "Tasavvuf Araştırmalarında Dönemlendirme Sorunu: Din Bilimleri ile Metafizik Arasında Tasavvurun İlim Olma Mücadelesi". *Nazariyat: İslâm Felsefe ve Bilim Tarihi Araştırmaları Dergisi* II/4 (2016), 1-29.
- Derin, Süleyman. *İngiliz Oryantalizmi ve Tasavvuf*. İstanbul: Küre Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Eraslan, Soner. "Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin Tabakâtü's-Süfiyye'sindeki Süfî Tabakaları: Bölge-Şehir Dağılımının Serencâmı ve İşaret Edilen Süfî Havzaları". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 549-568.
- Farooqi, Naimur Rahman. "Dârâ Şükûh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Ferrara, Emilio. "Fairness and Bias in Artificial Intelligence: A Brief Survey of Sources, Impacts, and Mitigation Strategies". *Sci* 6/1 (Mart 2024), 3.
- Khurana, Diksha vd. "Natural Language Processing: State of the Art, Current Trends and Challenges". *Multimedia Tools and Applications* 82/3 (2023), 3713-3744.
- Öngören, Reşat. "Tabakat (Tasavvuf)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/295-296. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Öngören, Reşat. "Tezkiretü'l-Evliyâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/74-75. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Priya Raman. "The Transformative Role of AI in Social Science Research | Uniathena". Erişim 15 Kasım 2024. <https://uniathena.com/role-of-AI-in-social-science-research>
- Tan, M. Nedim. "Tasavvuf İstilahlarının Teşekkül Dönemi Açısından Şakîk-i Belhî'nin Âdâbü'l-ibâdât'ı". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45/45 (2014), 155-190.
- Uludağ, Süleyman. "er-Risâle". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/122-123. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Üçer, İbrahim Halil. "İslam Düşünce Tarihi için Bir Dönemlendirme Önerisi". C. 1. İstanbul: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2022.
- Xu, Ruoxi vd. "AI for social science and social science of AI: A survey". *Information Processing & Management* 61/3 (2024), 103665.
- Yaman, Hikmet. "İsmi Olmayan Bir Hakikatten Hakikati Olmayan Bir İsme Varan Yolculuk: Oryantalist Çalışmalarda Tasavvufun Menşesine Dair Tartışmalar Üzerine Bir Değerlendirme". *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2016), 15-48.

